

O'SMIR YOSHDAGI BOLALAR O'RTASIDA HUQUQBUZARLIKLARINI OLDINI OLISHNING DOLZARB PSIXOLOGIK MASALALARI

Rustamova Anagul Xurmat qizi

Xorazm viloyati Xiva shahar 6-umumiy o'rta talim maktabi psixologi

Annotatsiya: Bugungi ta'lim jarayonida maktabda o'quvchilar tomonidan yuzaga kelgan huquqbuzarliklar statistikasi kamaydi, shuning uchun maktab o'quvchilari tomonidan shakllantiriladigan ushbu turdagi jinoyatlar va zo'ravonliklarning oldini olishda bir qator ishlar amalga oshirilmogda. Tadqiqotlarga ko'ra, o'qituvchilar, ma'murlar, ota-onalar, jamoat a'zolari va hatto o'quvchilarning o'zlari ham bu kabi ko'ngilsiz holatlar va xatti-harakatning kamayishiga yordam beradigan asosiy omillar hisoblanadi. Ushbu maqola davomida o'smir yoshlarning jinoiy huquqbuzarliklarini oldini olishda buyuk mutafakkirlarning pedagogikqarashlarini o'rganib hamda uni amaliy tadbiiq etishni ko'rib chiqamiz

Kalit So'zlar: Huquqbuzarlik, jinoyatchilik, o'smir yoshlar, maktab, ota-onalar, ta'lim tizimi, tarbiya, huquqiy bilim,

KIRISH.

Tarbiya avvalo oiladan boshlanadi degan naql ham xalqimizda bejiz aytilmagan. Ota-onalar farzand uchun ko'z ochib ko'rgan va ilk bor tanishadigan yaqinlaridir va bu ota-onalar ularga nimani o'rgatsalar va nimani talab qilsalar ham bolalar uchun eng yaxshisi deb o'ylashadi. Va agar bu ota-onalar tomonidan yaratilgan muhit yaxshi bo'lsa, unda bu bolalarning zo'ravonlikka berilish imkoniyati bo'lmaydi. Agar otaonalar farzandlarining zo'ravon yoki tajovuzkor bo'lib qolmasligini ko'rishni istasa, ular diqqatlarini quyidagi narsalarga qaratishlari mumkin:

Farzand boshidan kechirayotgan muammolar borligini aniqlansa, ular bilan birga bo'lib va bolaga yordam berish zarurligi;

Farzandni boshqa bir xil yoshdagi bolalar bilan solishtirmaslik;

O'z farzandi bilan kim aloqada ekanligini va ularning qanday do'stlari borligini kuzatib borish zarur.

O'zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev ham yoshlar tarbiyasi xuxsida shunday deb ta'kidlaganlar "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning

hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan, shunday ekan, ta'limtarbiya – bu bizning kelajagimiz, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q. Qabul qilingan besh yillik Taraqqiyot strategiyasida to'rtinchi ustuvor yo'nalish ham, “Inson qadri uchun – 100 ta maqsad”ning 5 ta maqsadi hamda undagi 18 ta vazifalar ham bevosita maktab ta'limi bilan bog'liq” -dedi Shavkat Mirziyoyev.

Umumta'lim maktablarida o'quvchilar tomonidan sodir etilishi mumkin bo'lgan turli g'ayriijtimoiy hatti-xarakatlarning oldini olish bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda.

Aytish joizki, bugun xalq ta'limi sohasida tarbiyasi og'ir, huquqbuzarlik sodir etishga moyil o'quvchilar bilan tizimli ishlar yo'lga qo'yilgan.

“Davomat”, “O'quvchi” tadbirlari maktabga muntazam kelmayotgan o'quvchilarni maktabga qaytarish choralarini ko'rish maqsadida joriy etilgan.

G'ayriijtimoiy hatti-xarakatlarni sodir etishga moyil bo'lgan o'quvchilarni maktabning ichki nazoratiga olinishi tizimining mavjudligi bunday kategoriyadagi o'quvchilar tomonidan keyinchalik jinoyatlar sodir etilishining oldini olishda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Kelajagimiz yoshlarning qo'lida ekanligini unutmagan holda ular tomonidan jinoyat yoki huquqbuzarlik emas, ezgu va bunyodkorlik tashabbuslari chiqishini, shunday ishlar amalga oshirilishini ta'minlash uchun barchamiz birdek harakatda bo'lmog'imizni zamonning o'zi talab qilmoqda.

Hozirgi kunda jamiyatimizda maktab o'quvchilarining orasida ham sodir etilayotgan jinoiy huquqbuzarliklarning sodir etilayotgani achinarli holatdir.

Umumta'lim maktablarida o'quvchilar o'rtasida pichoqbozlik, bezorilik, o'g'rilik, hatto tengdoshining joniga qasd qilishga urinishlar, ayrim o'rta-maxsus bilim yurtlarida esa voyaga yetmagan qizlarning nomusiga tegish kabi jinoyatlar sodir etilgani haqida ommaviy axborot vositalari bong urdi.

Haqli savol tug'iladi. Ta'lim muassasalarida bunday holatlar nega sodir bo'lmoqda? Buning ildizi qayerda? Muammoning yechimi nimada?

Ushbu savollarga javob izlar ekanmiz, joriy yilda Vazirlar Mahkamasi qoshidagi “Oila” ilmiy-amaliy tadqiqot markazi o'tkazgan bir tadqiqot e'tiborimizni tortdi.

Undagi (1619 nafar) ishtrokchilar orasida 12-17 yosh oralig'idagi, maktab, Voyaga yetmaganlar bilan ishlovchi organlar ro'yxatida turuvchi, nosog'lom oilaviy muhitda voyaga yetayotgan o'quvchilar va ularning ota-onalari ekanligi ma'lum bo'ldi.

Psixolog, pedagog, huquqshunos va boshqa soha vakillaridan iborat guruh aniqlashdiki, avvalo, maktab o'qituvchilarining o'zi oilaviy zo'ravonlik va bunday oilada kamol topayotgan bolaga qanday munosabatda bo'lish haqida yetarlicha bilimga ega emas. So'rovnomada qatnashganlardan atigi 4,4 foiz ota-ona hamda 11,4 foiz

ustoz-murabbiylar bunday bolalar turli xil jinoyatlar sodir etishi, ruhiy muvozanatdan chiqishiga avvalo oilaboshi va o'qituvchilar aybdor ekanini tan olishdi.

Quloqsiz bolalarni tarbiyalashda kuch ishlatish kerakmi? Aksar ota-onalar va hatto maktab xodimlari ham jismoniy jazo turini qo'llashni hamon ma'qul ko'rishadi. Ularning nazdida bu to'g'ri tarbiya usullaridan biri sanaladi. Ammo yana bir haqiqat borki, boshqalardan zulm ko'rgan shaxs, u xoh katta, xoh kichik yoshda bo'lsin, bu zulmni o'zida to'plab, oxir-oqibat uni jamiyatga, o'z tengqurlariga yoxud o'zidan zaifroq odamlarga yo'naltirishi hech gap emas. Bir qator ruhshunoslarning fikricha, ta'lim muassasalarida ro'y beradigan noxush holatlar: pichoqbozlik, ur-kaltaklar zahirida aslida murg'ak qalbdagi yillar davomida to'plangan xo'rlik va zulm yotadi.

Huquqbuzarliklarning oldini olishda turli yoshdagilar, ayniqsa, o'smirlar manfaatlarini hisobga oladigan sinfdan tashqari ishlarning rivojlangan tuzilmasi bo'lgan maktablar eng samarali hisoblanadi. Maktablarda qo'shimcha ta'limning tarkibiy bo'linmalarini yaratish, bo'sh vaqt dasturlarini amalga oshirish, havaskorlik tomoshalarini (badiiy, texnik, sport) tashkil etish, oilaviy bo'sh vaqtni tashkil etish maktab jozibadorligining kuchli manbai va deviant xatti-harakatlarning oldini olish uchun manba hisoblanadi.

Huquqbuzarlik - ma'naviyatsizlik, madaniyatsizlik, yengil hayotga intilishning bevosita natijasidir. Qonunga rioya qilmaslik huquqbuzarlik deb ataladi. Huquqiy normada harakat ham, harakatsizlik ham, agar bu ijtimoiy xavfli oqibatlariga olib keladigan bo'lsa, taqiqlanishi mumkin. Jamiyat uchun xavfli bo'lgan huquqbuzarlikning eng og'ir turi jinoyat, ya'ni jinoyat huquqi normasini buzish hisoblanadi. Huquqbuzarliklar qatoriga ma'muriy va intizomiy huquqbuzarliklar, fuqarolik, oilaviy, uy-joy va boshqa qonun hujjatlarini buzish ham kiradi. Bu mavzuda maktablar va o'qituvchilarning o'rni va maktab muhiti muhim rol o'ynaydi.

Ta'lim oluvchilar, o'qituvchi va o'quvchilar orasida tajriba, bilim, ma'naviy va axloqiy qadriyatlar almashinuvini tashkil qilish zarur. Yoshi ulug' keksalar bilan uchrashuvlar yoki jamiyatda kasb-hunar yoki tadbirkorlik orqali ma'lum yaxshi natijalarga erishgan turli kasb va hunar egalari, sport ustalari, masjid imomlari bilan suxbatlar tashkil etish, o'zbek yoshlarining chet eldagi katta yutuqlari haqida tashkil etilgan videorolik online intervyular, video muloqotlar ham o'quvchilarni bilim va aql bilan qay darajada yuksaklikka yetishish mumkinligi haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi va yaxshi samara beradi.

O'quvchilarni huquqiy madaniyat bilan tanishtirish va huquqni himoya qiluvchi organ vakillari bilan uchrashuvlar ularning ma'naviy hayotini boyitadi, huquq va majburiyatlarini bilish esa o'z-o'zini anglash imkoniyatlarini kengaytiradi. Huquqiy tarbiya insonning hayotdagi mavqecini mustahkamlaydi, ijtimoiy faolligini oshiradi, salbiy hodisalarga nisbatan murosasizlik tuyg'usini keskinlashtiradi. Uning o'ziga xosligi yosh o'quvchilarning jamiyatdagi ijtimoiy va huquqiy holati bilan belgilanadi.

Umumiy o`rta ta`lim maktablarida huquq fanini o`qitishda hamda sinf soatlarida o`quvchilarning huquqiy savodxonliklarini riojlantirib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Darsdan tashqari vaqtlarda sinflar kesimida “Siz huquqingizni bilasizmi?” “Huquq bilimdonlari”, “Bizning huquq va burchlarimiz”, “Har bir jinoyatga jazo muqarrar” deb nomlangan bahsli tanlovlar tashkillanib ushbu tanlovlarga huquqni himoya qiluvchi davlat organlari vakillarini ham hakam sifatida taklif etilishi ham o`quvchilarni bo`sh vaqtlarini mazmunli tashkil etilishiga zamin bo`ladi.

Shunday qilib, huquqbuzarliklarning oldini olish maktabning bola haqiqatan ham o'z qobiliyati va tashabbusidan foydalanishni topadigan joyga aylanishini anglatadi. Maktabda ijtimoiy normalar va xulq-atvor qoidalarini shakllantirish kerak, chunki busiz yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash muammolarini samarali hal qilish mumkin emas.

Shu munosabat bilan quyidagilar zarur:

- maktab hayotining normalarini shakllantirish;
- maktab o'quvchilariga o'z huquqlarini o'rganish va ulardan foydalanishni o'rganishga yordam berish, buzilgan taqdirda ularni himoya qilish;
- o'smirlarga har bir shaxsning shaxsiy erkinligi va mas'uliyati munosabatini ko'rishga yordam berish;
- o`quvchilarning rivojlanish va ta`lim darajasini o`rganish;
- turli vaziyatlarda o`quvchilarni kuzatish;

Shaxsiy tuzatish ishlari

- xulq-atvordagi kamchiliklarni tuzatish bo'yicha individual maslahatlar;
- individual xususiyatlarni, o'quvchilarning tarbiya darajasini o'rganish va o'rganilganlar asosida keyingi pedagogik ta'sirning aniq vazifalari va usullarini belgilash;

Oilaviy ish

- bolaning oiladagi ijtimoiy mavqeini o'rganish;
- ota-onalar yig'ilishlarida o'qituvchilarning taqdimotlari;
- jinoyat va huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha suhbatlar o'tkazish maqsadida oilalarga tashrif buyurish;
- voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha inspeksiya, prokuratura, tergov organlari xodimlari bilan uchrashuvlar;
- ota-onalar uchun individual maslahatlar, ishonch xizmatini tashkil etish;
- jinoyatlar va jinoyatlar profilaktikasi bo'yicha kengashning oila a'zolari bilan ishlashga jalb etish;- ota-onalar yig'ilishlarini o'tkazish, o'quvchilar bilan suhbatlar o'tkazish, maktab miqyosida o'tkaziladigan tadbirlarda ishtirok etishda ota-onalarni jalb etish;
- ijodiy uchrashuvlar, mavzuli ota-onalar yig'ilishlarini o'tkazishdan iborat.

Maktabimizda har o'quv yili boshida og'ir hayotiy vaziyatga tushib qolgan o'quvchilar va ijtimoiy xavfli vaziyatga tushib qolgan oilalar to'g'risida ma'lumotlar bazasi shakllantirilib, ularga yanada ko'maklashish maqsadida tashkil etilgan. Har bir sinf uchun ijtimoiy pasportlar beriladi va keyinchalik maktab uchun yagona ijtimoiy pasport tuziladi. Ijtimoiy-pedagogik xizmat xodimlari deviantxulq-atvori bo'lgan o'smirlar bilan ishlashni puxta rejalashtirishadi: huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'yichakengash uchun ish rejasi, o'smirlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha maktab va voyaga yetmaganlar ishlari bo'limining qo'shma ish rejasi tuziladi. , voyaga yetmaganlar o'rtasida aqliy faol moddalarni iste'mol qilishning oldini olish bo'yicha ish rejasi, alkogolizmga, nikotinga qarshi targ'ibot bo'yicha chora-tadbirlar rejasi; sanitariya-ma'rifiy ishlar rejalashtirilgan.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'yicha kengash yig'ilishlarida "ichki nazorat" ro'yhatidan joy olgan o'smirlarning xulq-atvori va faoliyati to'g'risidagi masalalar muntazam tinglanadi. Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi muammolarni hal etishda huquqbuzarliklarning oldini olish oyliklari o'z samarasini bermoqda. Ularni tashkil etishda yo'l harakati politsiyasi, yong'in xavfsizligi xodimlari, voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha komissiya a'zolari, psixolog, maktab direktorining tarbiyaviy ishlar bo'yicha o'rinbosari tomonidan taqdim etilgan jamoat tashkilotlari vakillari ishtirok etadi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi oyiligi doirasida o'quvchilar o'rtasida yo'l harakati qoidalari, sog'lom turmush tarzi, huquq va majburiyatlar haqida suhbatlar o'tkazilib, huquqiy bilimlarni targ'ib etilmoqda. Huquqbuzarliklar profilaktikasi oyiligi doirasidagi tadbirlar majmuasini rejalashtirish va o'tkazish voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklari va jinoyatlarining oldini olishga ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini jalb etish imkonini beradi, bu esa, o'z navbatida, huquqbuzarliklarning oldini olishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. operativ vaziyat va o'smirlar o'rtasida profilaktika ishlarini sifat jihatidan yaxshilashga yordam beradi.

Maktabning pedagogik jamoasi o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish uchun barcha sa'y-harakatlarni amalga oshirmoqda. Maktabda bepul to'garaklar mavjud. Stol tennisi, futbol, shaxmat kabi sport seksiyalari muvaffaqiyatli ishlamoqda. Ularda talabalar darsdan bo'sh vaqtlarida o'z xohishlari bilan shug'ullanishadi.

Maktab va oila hamkorligini tashkil etishda sinf rahbarlari yetakchi rol o'ynaydi. Aynan ularning mehnati oilalarning maktab tomonidan bolalarga ta'lim va tarbiya berish borasida olib borilayotgan siyosatni qanday tushunishini, uni amalga oshirishda ishtirok etishini belgilaydi. Sinf rahbarlari tomonidan ota-onalar o'rtasida pedagogik bilimlarni keng targ'ib qilish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda, o'quvchilarni yosh xususiyatlariga qarab tarbiyalash bo'yicha ma'ruzalar, ota-onalar yig'ilishlari, bolalar va ota-onalar bilan birgalikda tadbirlar o'tkazib kelinmoqda. Bu tadbirlarning barchasi ota-onalarning pedagogik madaniyatini oila va maktab

o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni kuchaytirish, uning tarbiyaviy salohiyatini kuchaytirish, shuningdek, ota-onalarni farzand tarbiyasiga keng jalb etishga qaratilgan. Bugungi zamonaviy pedagogik ta'lim tizimida ushbu holatlarni oldini olish yuzasidan bir qator chora tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan turli davra suhbatlari, seminar teraningslar, tadbirlar, mahalla va maktab o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni kuchayishi kabilardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent – "O'zbekiston" – 2016.56B.
2. M.Tilavova "Texnologiya va uni o'qitish metodikasi" o'quv qo'llanma M.Vuxoro:OOO"Sadriiddin Salim Vuxoriy "Durdoni,2021-312b.
3. Ш.Н. ҚУРБОНОВА: Таълимжараёнида замонавий педагогик технология турларининг қўлланиши .PEDAGOGIK MAHORAT. Maxsus son, 2020 102bet.
4. Курбанова, Шоира Нарзуллаевна, Феруза Абдуллаева, and Г. О. Очилова. "ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНОЛОГИЯ–ЦЕЛОСТНАЯ СИСТЕМА ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА." НОВЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: сборник статей I